

Létezik-e jogállami habitus?

A jogállam működésének kulturális feltételei

A doktori értekezés tézisei

Szerző: Szentés Ágota
Témavezető: Fleck Zoltán

Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
állam- és jogtudományi doktori program

A doktori iskola vezetője: dr. Nagy Marianna

2023

Tartalom

A kutatás célkitűzései	2
A kutatás módszerei	4
A kutatás eredményei	5
A szerzőnek az értekezés témakörében készített publikációi.....	10

A kutatás célkitűzései

„A kiutat nem a tartalmak kiküszöbölésében vagy értékük relativizálásában, hanem megújításában vélem felfedezni. Az elcsigázott fogalmak és képzetek új összefüggések közé helyezve erőre kapnak.”¹ Kutatásom célja egy „elcsigázott fogalom”, a jogállam új összefüggések közé helyezése, bízva abban, hogy ez az elméleti munka egyúttal a jogállamiság mint társadalmi képzet erejének megújításához is hozzájárul. A kutatás fokról fokra, részben a párhuzamosan zajló közjogi átalakulásra is válaszul szerveződött e cél köré, a szakirodalmi áttekintés és az empirikus tapasztalatok hatására pedig a jogászság jogi kultúrája vált a leghangsúlyosabban vizsgált kérdésévé. Kutatásom összességében a jogállami habitusnak az alkotmányos intézményrendszer kialakításában, mindennapi működtetésében és erodálásában játszott szerepét vizsgálja a téma által megkívánt jogszociológiai megközelítésben.

A dolgozat tehát elsősorban a jogállami kultúra hazai történeti és jelenkori viszonyairól szól. A jogászság jogi kultúrájának vizsgálata ezen belül azért került hangsúlyosan középpontba, mert ez a hivatásrend nemcsak alá van vetve a jognak, mint a társadalom minden tagja, hanem ténylegesen hozzá is fér, alakíthatja azt jogalkotóként, sőt még jogalkalmazóként is. Emellett a jogi munkának éppúgy megvannak a maga szakmai szabályai, mint a házépítésnek vagy az orvoslásnak, és a szakmai ethosz a jogászoktól is a hivatásuk legmagasabb szintű, szolgálatszerű művelését kívánja meg a hivatásetika weberi értelmében.² A szakmai elhivatottságnak tehát etikai tartalma van, és mivel a jogászok esetében a szakmai szabályok alapzatát a jogállamiság elvei alkotják, hivatásetikájuk nem értelmezhető a jogállamiság iránti elköteleződés nélkül. Ez a jogászság olyan „törvénykönyve”, amelyet nem helyettesíthetnek a hatékonyság, a közhangulat vagy a politikai akarat sillabuszaival.

A jogállamfogalom mindezek alapján kulcsfontosságú a jogi kultúra vizsgálatában, nem véletlen, hogy a dolgozatnak is visszatérő eleme a fogalomra való reflexió. Ahogy az elméleti megalapozásból kitűnik, a jogállamiság követelményei koronként és helyenként változtak, és ez az alkotmányos alapelv a jelenleg széles körben elfogadott szubsztantív – hatalomkorlátozó – értelmében is több elemből tevődik össze. A jog ugyanis már azzal is korlátot állít az önkényes hatalomgyakorlás, a politikai elit vagy a másik ember pusztá akarata elé, hogy létezik: ez a formai követelmény, azaz a jogszabályok előre rögzített, kiszámítható, egyértelmű volta a

¹ EÖRSI István: *Időm Gombrowiczsal* (Budapest: Pesti Szalon 1997) 308., idézi: TÓTH Gábor Attila: „Szemben az árral” *Élet és Irodalom* 2019. október 31., <https://www.es.hu/cikk/2019-10-31/toth-gabor-attila/szemben-az-arral.html>

² A szakmai hivatás etikai tartalmáról ld. Max WEBER: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (Budapest: Gondolat 1982)

jogállamiság egyik legkorábbi – és a hazai jogi kultúrában ma is leginkább hangsúlyozott – eleme. A másik, tartalmi eleme viszont legalább ennyire fontos: a végrehajtó hatalomnak ténylegesen is korlátozottnak kell lennie, amit az ezt szolgáló intézményi garanciák és nem utolsósorban a működés kultúrája, az írott és íratlan szabályok érvényesítése jelent. A jogállamiság értelme mellett számos, a fogalom környezetéhez tartozó elem (alkotmányosság, demokrácia, autonómia stb.) jogállamisággal való összefüggését is tisztázni kellett. Az így azonosított formai-tartalmi és kontextuális jellemzők szintetizálásával világossá vált, hogy a jogállamiság vizsgálatához a jogszociológiai aspektus középpontba helyezésére van szükség.

A kutatás hipotézise szerint ezt a jogszociológiai aspektust a jogállamiságnak a bourdieu-i habitusfogalomban való kifejezése ragadja meg a legjobban. Pierre Bourdieu habitusfogalmában ugyanis benne van múlt, jelen, jövő – a társadalmi környezet szocializációval „inkorporált” történelme éppúgy, mint a jelenbeli érzékelési és értékelési sémák és a jövőre vonatkozó anticipációk –, elsősorban észlelés előtti, reflektálatlan állapotban. A habitus ugyanakkor nem egy hagyomány merev, szokásszerű követése, de nem is a racionális döntés terepe, hanem olyan bevéődött hajlamok rendszere, amelyek egyaránt lehetővé teszik az összehangolt társadalmi gyakorlatokat és a világhoz való rugalmas, kreatív viszonyulást. A jogállamiságot e sokrétű mentális struktúra egyik mélyen beágyazott összetevőjének tekintetem, olyan képzetnek és ebből fakadó olyan gyakorlatnak, amelyből felépülhet egy politikai közösség jogállami kultúrája.

E hipotézis szerint tehát a jogállami tétellel rendelkező helyzetekben adott reakciók nem spontán, pillanatnyi válaszok, nem is racionális belátások következményei vagy pusztán egy értékrend követése, hanem annál lényegesen több összetevő, elsősorban az újratermelődésre hajlamos társadalmi tényezők együttes hatása. A jogállamiság jogszociológiai fogalma, ezen belül pedig különösen annak habitusként (makroszinten társadalmi gyakorlatként) való felfogása kiszélesíti a bevett jogi és politológiai megközelítést, azok intézménycentrikus jogállamfogalmát szociológiai és szociálpszichológiai meghatározottságokkal kiegészítve érzékelési, értékelési és cselekvési sémaként értelmezi. A habituskonceptió mellett a jogállamiságot mezőként is értelmeztem, felvázolva egy több (jogi-bürokratikus, politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági) almező metszeteként előálló metamezőt, amely képes megjeleníteni a jogszociológiai nézőpont minden aspektusát.

A kutatás kiindulópontja tehát az volt, hogy a jogállami habitus összetevői viszonylag állandó elemekben azonosíthatók. A dolgozatban kifejtettek alapján ilyen elemekként határoztam meg a jogállamiság szubsztantív képze mellett a személyes és szakmai autonómiát. E hipotézisből számos kutatási kérdés megfogalmazható, amelyek közül a jelen

dolgozat időbeli és terjedelmi korlátok miatt három résztémára fókuszált: az eltérő jogállamfogalomból fakadó jogászszakmai megosztottságnak az autokratikus rendszert stabilizáló következményeire, amit elsősorban a 2022. évi választások előtti közjogi vita elemzésével mutatok be; a fennálló rendszerhez való alkalmazkodás mindennapi megküzdési stratégiáira, amelyek a jogász életútinterjúkból tárulnak fel; illetve előzőekkel ellentétes pólusként a jogállami habitus lehetséges rendszerbontó szerepére, amely az empirikus vizsgálatokban szintén megjelent.

A kutatás módszerei

A kutatás elméleti része a jogállamiság és a kapcsolódó fogalmak (jogtudat, jogi kultúra, habitus, autonómia stb.) különböző tudományterületek szerinti felfogását tárgyalja, szakirodalmi források és a hazai közéleti diskurzus alapján mutatva be a jogdogmatikai, jogfilozófiai, fogalomtörténeti, politológiai, jogszociológiai koncepciókat.

A dolgozat empirikus része az újszerű fogalmi megközelítésből következő újszerű metodológiát alkalmaz, a jogállami habitus fentiek szerinti természete ugyanis nem ragadható meg a demokrácia-, ill. jogállamiságindexek szükségképpen leegyszerűsítő szempontjaival, sem a kérdőívek előre megadott és voltaképpen hipotetikus választási lehetőségeivel. A jogállami habitus működése történetekben érhető tetten, a mindennapi gyakorlatokban, amelyek sokszor reflektálatlanul tudósítanak a valós helyzetről. A jogászok jogállami kultúráját ezért a hagyományos kérdőíves módszertől eltérően félig strukturált interjúkkal igyekeztem feltárni, míg a szélesebb körű szakmai jogállamfelfogás vizsgálatára kivételes lehetőséget nyújtott a 2022. évi választások előtti közjogi vita diskurzuselemzése. Az első vizsgálat így a jogász szocializáció, attitűd, ethosz összetevőit életútinterjúk révén, történetekbe ágyazott tapasztalatok formájában tárta fel. E körben a kutatási kérdések a jogászok jogállamfogalmára, az ahhoz kapcsolódó beállítódásaikra és gyakorlataikra irányultak, esetről esetre azonosítva az autoriter rendszerben élés mindennapos megküzdési stratégiáit. A közjogi vita esetében pedig az előbbi szempontokat a témában született cikkek és megszólalások dokumentumelemzésének módszerével vizsgáltam.

A kutatás eredményei

1. A jogállami habitus, jogállami mező fogalma és leíróképessége

A jogállami habitus, úgy tűnik, képes több hatást megjeleníteni a jogtudat hagyományos jogszociológiai kategóriájához képest, hiszen a habitusba ágyazott történelmi tapasztalatok a jogismereten és a tudatos akarati-érzelmi reakciókon túlmutató, jóval összetettebb szűrőként törlik meg az állami szabályozás hatását. A habitus hordozza azt a társadalmi eredetű összetevőt, amely a jogkövetésben például a generációs tapasztalatokra visszavezethető megalkuvás, a mindenkori hatalommal való kiegyezés diszpozícióját aktiválja. Vagy éppen jogelkerülésre hajlamosít az érvényesíthetetlen alapjogok szintén társadalmi tapasztalata alapján. A kutatás rendhagyó módszertana, a jogászi habitus félig strukturált interjúkkal történő vizsgálata éppen az ilyen motívumok feltárását tette lehetővé, a fennálló – intézményi, politikai, kulturális – rend megváltoztatásának reménytelensége például szinte tudattalanul adott magyarázat volt számos jogállami téttel bíró helyzet narratívájában.

A politikai, jogi-bürokratikus, kulturális, társadalmi és gazdasági mezők metszeteként definiált jogállami mező szintén valóság-hű modellnek bizonyult. Mind az elméleti áttekintés, mind az empirikus elemzések alátámasztották, hogy a jogállamiság érvényre juttatásában mindezen mezők működésének meghatározó szerepe van. A politikai és jogi logikák érvényesülése mellett az eszme kulturális beágyazottságának jelentősége a történelmi példák-ból és az interjúk, illetve a közjogi vita elemzéséből nyilvánvalóvá vált. A társadalmi és gazdasági erőforrások a laikusok esetében elősegítik a jogok érvényesítését, a szakma esetében lehetővé teszik a jogállamiság iránti hűség következetes képviselését például az egzisztenciális függetlenség megteremtése révén, e feltétel fontossága a jogászi interjúkban szintén visszaigazolódott. A bürokratikus mező jelentőségét pedig a jogállamiság intézményi hátterének működtetése adja, ez az összefüggés jelent meg például a professzionális ágensek előrejutására, az érvényesíthető tőkékre, a fékek és ellensúlyok intézményi és személyi biztosítékaira vonatkozó elméleti következtetésekből és empirikus eredményekben.

2. A jogállami habitus létezésének empirikus kimutathatósága

A bevezetőben megfogalmazott hipotézis szerint létezik az a jogállami habitus, amely az intézményi struktúrák ellensúlyává válhat. Hogy valóban ez lesz-e a változás kulcsa, arra csak

a jövő adhat választ, azonban a habitus jogállami folyamatokban meghatározó szerepét a dolgozatomban vizsgált számos összefüggés jelezte. Bourdieu elmélete szerint a fennálló rendszer legitimitását egy habituális tényező, az „esztétikaiként megélt elégedettség” érzése okozza, amelynek alapja a társadalmilag intézményesült mentális forma és a dolgok valósága közötti prereflexív összhang. Mivel így a struktúrák folytonosan újratermelik egymást, a változás is elsősorban a habitusból kiindulva várható. Bourdieu-nek ezt a meglátását a magyar történelem meghatározó eseményeinek elemzése is alátámasztotta, a jogállamiság előzményeiről és rendszerváltás utáni helyzetéről szóló áttekintések a konkrét eseményekben mindig felmutatták a történelmi döntések, valamint az azokban szerepet játszó vezető réteg és az azoknak alávetett társadalom gyakorlatainak összhangját.

A jogállamiság válságának megoldására ajánlott intézményi reformok, a közvetlen demokrácia erősítése sem képzelhető el a mentális struktúrák támogatása nélkül, többek között ez a következtetés vonható le a jogállamiság jövőjéről szóló fejezetekből. Az esztétörténet számos történelmi tapasztalattal szolgál arra, hogy a demokrácia és a jogállami berendezkedés a nép szabadság iránti elköteleződését igényli, hogy nem az írott alkotmány hiánya, hanem a kritikátlan alárendelődés habitusa ássa alá hosszú távon a jogállamiságot. A pluralizmus elfogadása, a bizonytalansággal való együttélés készsége is elengedhetetlen az autokratikus ígéreteknek ellenálló önbecsülés kialakításához és a változó körülményekhez való folyamatos adaptálódáshoz. A civilizálódás, az önszabályozási képesség, a mások értékei és érdekei iránti érzékenység kultúrája, „a bizalom modellje” és „a lelkek forradalma” mind egy olyan politikai rendszer építőkövei, amely a társasság, az együttműködés szimbolikus tőkéjére épül. A posztmodern tudományfelfogás cselekvéseméleti kiindulópontja szerint továbbá az egyéni cselekvés a különböző normatív rendszerek közötti rések szabad játékterében bontakozik ki, azaz e felfogásban szintén megjelenik a habitus társadalmi szerepe. A jogi kultúra új felfogása, a jogi pluralizmus pedig kifejezetten épít az eltérő habitusok érvényesülését lehetővé tevő jogrendszer eszméjére. A közösségképző mechanizmusok fontos eleme emellett a közös hitrendszerek léte, ez Bourdieu mezőelméletében a doxának felel meg. A tudománynak is meg kell őriznie az autonómiáját, hogy megőrizhesse a jogállamiság képzetét, és folytonosan megerősítse azt a társadalomban. Ez az autonómia pedig, mint minden intézményi működés, nagyrészt szintén a benne tevékenykedő ágensek habitusának függvénye.

3. A jogállami habitus meghatározó szerepe a jogállamiság hazai sorsában

A fentiekből kirajzolódnak a habitusnak azok az elemei, amelyek szerepet játszanak a jogállamiság működésében: a valóságérzékelés és a változásra való nyitottság, továbbá a jogállam képzetének egy bizonyos fokú határozottsága szükségesek ahhoz, hogy ezek a diszpozíciók képesek legyenek jogállami válaszokat mozgósítani. A dolgozat második részében bemutatott két empirikus vizsgálat ezért ezen habituális elemek (a személyes és szakmai autonómiaként megfogalmazott önbecsülés és vállalkozókedv, illetve a jogászai jogállamfogalom) azonosítására koncentrált.

A jogászai életútinterjúkból a kis elemszám miatt nem vonhatók le biztos következtetések, de a 14 narratíva mindegyike alátámasztotta az előzőekben megjelölt attitűdök együttállását azok esetében, akik jogállami stratégiákat mozgósítottak, illetve valamely elem hiányát azok esetében, akik erre csak kényszerítő körülmények (pl. morális meghasonlás) hatására vagy egyáltalán nem vállalkoztak. A második empirikus vizsgálat, a közjogi vita elemzése módszertani okokból csak a jogállami habitus egyik feltételezett elemének, a jogállami képzetnek a feltárását tette lehetővé, és még hátravan a helyzet megoldására tett javaslatok feldolgozása. Az eddigiekből azonban annyi szintén valószínűsíthető, hogy a jogászság formális jogállamfogalma erős akadálya a fennálló autokratikus rendszer lebontásának.

A jogászság körében végzett fenti vizsgálatok összességében arra utalnak, hogy e hivatásrend habitusa a jogállami mezőt sok tekintetben a bourdieu-i elméletben leírtak szerint dinamizálja: családi, egyetemi és munkahelyi szocializációjuk hosszú távra bevési a jogállamiságnak egy képzetét, amely aztán értékeléseket és cselekvéseket vezérlő elvként funkcionál későbbi pályájuk során. A jogállami habitus ellenállása azonban jórészt már csak a gondolkodási mintákban létezik, a stratégiák alkalmazkodnak az anticipációk által pontosan jelzett játéktérhez. A cselekvés tere a politikai mező által kevésbé uralt szférákban nagyobb, és ezeken a területeken meg is mutatkozik a jogállami habitus működésének eredménye: az önkormányzati végrehajtás ellene feszül a kormányzati utasításnak, az ügyvédi ügyvitel az immorális állami megrendelésnek.

Ugyanez a dinamika fedezhető fel a közjogi vitában részt vevők és a hatalom között létrejött erőterben is. A jogállamfelfogás alapvetően befolyásolja, hogy a vita résztvevői milyen szempontok alapján formálnak véleményt a rendszerről, mint ahogy az is, hogy a kiépült hatalmi struktúrák által irányított anticipációjuk szerint a megszólalásuk milyen reakciót (megbélyegzést, szankciót vagy éppen egzisztenciális előnyöket) fog kiváltani a hatalom

birtokosaiból. A jogállami habitus hatása itt elsősorban mások véleményének formálásában jelentkezett, a mentális struktúrákon kezdhetett csak meg rendszerbontó munkáját. Ugyanakkor ebben a vitában érhető tetten leginkább az ágenseknek a mezőszabályok megváltoztatására való törekvése, voltaképpen ez volt a vita tétje. A vita három éve egyúttal kivételes alkalmat nyújtott egy mezőbeli „forradalom” megfigyelésére, hiszen itt nem a mező szabályai szerint folyó mindennapi pozícióharcról, hanem maguknak a szabályoknak a megváltoztatásáért zajló küzdelemről volt szó. Azaz klasszikus tisztaságában mutatkozott meg a jogállami habitus „felforgató” jellege.

A habitus előzőek szerinti újító, felforgató elemét tehát ebben az autokratikus rendszerben egy tudományos definíció, a jogállamiság fogalma hordozta. Jelen dolgozatban ezért nagy hangsúlyt kapott ennek a fogalomnak az értelmezése, ezen belül a tudományos és politikai küzdelmek homlokterébe került szociológiai jelentésréteg felmutatása. Paradox módon éppen a fogalom tudományos vitatása lett a legfőbb akadálya annak, hogy az eszme kifejthesse az önkény ellen védő hatását, mert a hazai jogállami mezőben nemcsak a tudomány és a politika emberei kerültek szembe egymással, hanem a tudomány képviselőit is megosztotta a különböző felfogások ütközése a fogalom körül. A jogállamról alkotott képzet tehát a jogállami mező pozícióit nem kettő, hanem három részre osztotta. Mindez – a politikai képviselet elbizonytalanításával együtt – jelentősen csökkentette a jogállami helyreállítás esélyét, bebizonyítva Bourdieu-nek azt a tételét is, hogy a *status quo* fenntartásában az objektív és mentális struktúrák közötti prereflexív összhang minden tiszta szándéknál és morális megfontolásnál nagyobb erő.

A hazai jogi kultúrát illetően összességében a kutatás tanulsága az, hogy a jelenlegi autokratikus környezetben a nem jogállami viszonyulás érződik természetesnek, ez az, ami nem igényel erőfeszítést. A habitus „gyakorlati tudás”, így a jogállami habitus is csak használat közben képes teljes mélységében elsajátítani, „inkorporálni” és ezáltal reflektálatlan könnyedséggel alkalmazni a jogállami stratégiákat. Az elemzés tapasztalata szerint a jogállami hozzáállásban az autonómia csorbulása esetén inkoherens viszonyulások jellemzők, amelyek azonban más szempontból koherensek: az átmeneti korhoz való alkalmazkodás adekvát eszközei. Mindeközben egy másik irányú folyamat jelei is látszanak: a jogállamiság európai értelméhez való ragaszkodás időnként képes meghíúsítani az autoriter szándékokat. A szakmai habitus részét képező jogállami képzetek meglehetősen élesen váltak ketté a „felforgató”, legitimista diszpozíciók és a rendszerrel akaratlanul is összhangban lévő, pozitivista attitűd mentén. Ennek kulturális okai pedig elsősorban a jogelméleti hagyományhoz való alapvetően eltérő viszonyulásban találhatók.

4. A kutatás eredményeinek összefoglalása és további hasznosíthatóságuk

A dolgozat eredetiségét egyrészt a jogállamiság jogszociológiai fogalma, ezen belül pedig különösen annak habitusként (makroszinten társadalmi gyakorlatként) való felfogása adja. A jogállamiság mezőként való modellezésének újszerűsége pedig abban rejlik, hogy nemcsak a jog, hanem annak érvényesülése is benne van a logikájában. A kutatás másik eredeti vonása a hazai jogállami kultúra empirikus vizsgálata, ezen belül is különösen a jogállamiság kutatásában újszerű módszerek alkalmazása, amelyek működés közben, közvetlenül világították meg a hazai jogállami kultúrát.

A dolgozat címében feltett kérdés mindezek alapján – az eddigi kutatásokból levont első következtetesként – úgy válaszolható meg, hogy *létezik* jogállami habitus elméleti értelemben is és hazai tapasztalatként is. Ennek megerősítésére a dolgozatomban épp csak felvillantott kutatási témákat nagyobb mintán és többféle társadalmi csoportban érdemes vizsgálni, követve a bevezetőben említett három irányt: a jogállami képzeteket és a megküzdési stratégiákat a laikusok körében is indokolt feltárni, hiszen az autokratikus rendszer alárendelő hajlama tőlük is mindennapos mentális alkalmazkodást kíván. A szakmai megosztottságot fókuszcsoporthoz interjúk a dinamikájukban is vizsgálhatnák, nyomon követve a jogállamiság formális, illetve szubsztantív felfogása melletti érvelések közvetlen egymásra hatását és az ennek során várhatóan kibontakozó mögöttes feltevéseket. A jogászság jogi kultúrájának rendszerbontó lehetőségeit pedig nemzetközi, akár történelmi esettanulmányokkal is tanulságos lehet összevetni, bár a megfelelő analógiák megtalálását erősen korlátozza a magyarországi autokrácia példa nélküli, legalista jellege. Még az olyan kézenfekvőnek tűnő esetek, mint a demokratizálódás második vagy harmadik hullámának rendszerváltásai sem szolgálhatnak iránymutatásul, hiszen a magyar helyzettel olyan esetek lennének analógok, amikor a rendszerváltásra nem a hatalmi elit reformista szárnyának önkéntes politikai akaratából vagy legalábbis kényszerű együttműködésével került sor. Esetünkben ugyanis a hatalomhoz erősen ragaszkodó, ezért egy esetleges választási vereség után sem együttműködő rezsimről van szó, ezt világosan megmutatta a gazdasági erőforrások és döntési jogkörök előrelátó kiszervezése.

A kutatás rávilágított, hogy a jog belső logikája és az azt kihívó politikai logika összeütközése nem jogállami rendszerekben e mezők között súlyos feszültséget teremt. Semmi nem zárja ki azonban, hogy a jog ethosza majd egyszer Magyarországon is egy valódi jogállamot szolgáljon. Ezt szem előtt tartva, a kutatás remélt eredménye a jogállamiság – és a tőle elválaszthatatlan demokratikus működés – megerősítésének folyamatában a jogállami kultúra lehetőségeinek performatív felmutatása.

A szerzőnek az értekezés témakörében készített publikációi

SZENTES Ágota: „Közhely vagy közös érték? A jogállamisági vita európai uniós szemmel” *Fundamentum* 2021/4. 63–68.

SZENTES Ágota: „Számot adni belső rendetlenségekről” *BUKSZ* 2022/1. 3–12.

SZENTES Ágota: „Profán tudomány, szent politika. A jogállamiság diskurzusa Merton tudás- és tudományszociológiájának tükrében” *Themis* 2022/2. 72–110., DOI: <https://doi.org/10.55052/themis.2022.2.72.110>

SZENTES ÁGOTA: „Az elgondolható jogállam” *Jogelméleti Szemle* 2022/3. 109–143., DOI: <https://doi.org/10.59558/jesz.2022.3.109>

SZENTES Ágota: „»A többi, ahogy Hamlet mondaná, néma csend.« Jogászi életpálya-stratégiák a jogállami mezőben” *MTA Law Working Papers* 2023/5. 1–75.

SZENTES ÁGOTA: „A pluralizmus politikája. Az egyéniség szabadságának társadalomelméleti és politikai filozófiai megközelítései” *MTA Law Working Papers* 2023/10. 1–49.

SZENTES Ágota: „A pluralizmus joga. Az egyéniség szabadságának jogelméleti és jogszociológiai megközelítései” *MTA Law Working Papers* 2023/11. 1–32.

SZENTES Ágota: „Hogyan nem jöttünk ki ebből?” *Jogtudományi Közöny* 2023/1. 49–53.

SZENTES Ágota: „A jogállam legitimitása. Vázlat a közjogi vita elemzéséhez” *MTA Law Working Papers* 2023/13. 1–14.

A szerző részvételével az értekezés témakörében készült többszerzős monográfia

BÁRÁNDY Péter, FLECK Zoltán, SZENTES Ágota et al.: *A jogállam helyreállításának kísérlete* (Budapest: Oriold és Társai 2023)